

EUSKAL PROSODIAZ

Karmele Rotaetxe

Donostia, 1980-III-28

Seber ALTUBERen urteurrena ospatzean, Euskaltzaindiaren urgazle berri sartu naizelarik, gure filologo honek sakonki landu zuen puntu bati buruz —azentua, alegia— zerbait aurkeztu nahi nuke. Bide batez, Altubek berak bereizi ez zuen entonazioaz mintzatuko naiz. Dena dela, Altuberi eta azentuaz arduratu diren beste lagun askori omenaldi gisako bat eskeini nahi dizkiet lerro hauek.

Aukeratu dudan izen-burua ez dut oso gogoko: “prosodia” antzinako hitz bat dela ta, konotazio ugari dakarzki. Baina, haren ordez jarri daiteken “supra-segmentala” hitzak ere zenbait istilu darama: azentua eta entonazioa, joatekotan, ez bait doaz hitzen gainean, barruan baino. Horregatik, beste hizkuntzetan bezala, “prosodia” gordeko dut zera adierazteko: azentua eta entonazioa, bien artean konparaketa bat egiteko asmoz.

Gainera, “euskal prosodiaz” izen-buruaren aukeraren alde beste arrazoi (eta helburu) batek bultzatu nau: 1958an, MITXELENAREN artikulua bat agertu zen EUSKERAN, hain zuzen: “Euskal-Azentuaz” (1). Hemen aukeratu dudan izen-buruak paralelismo bat dakar eta haren bitartez nolabait azpimarratu nahi nuke ze baliozua izan zaidan euskal azentua indarrezkoa zela lehenbizikoz aipatzen zuen artikulua hori (2).

Muinean sartu baino lehen, terminologiari buruz zerbait esan behar dut: “soinu” erabiliko dut “sonido”, “son” edo “sound” adierazteko (3). Jakina denez, soinu batetan hiru parametro bereizten dira: fisikari dagokionez, luzera, bibrazio-anplitudea eta bibrazio frekuentzia. Entzule bati, hiru parametro

(1) MITXELENA: “Euskaltzaindian sartzerakoan Ormaetxea jaunak egindako itzaldia eta Mitxelena jaunaren erantzuna —Euskal-azentuaz—”, in *Euskera*, III, 1958, 29-44 orr.

(2) Jakina denez, Zuberoko mintzairetan azentua indarrezkoa zela, LARRASQUET-ek 1928.an azaldua zuen. Cf. J. LARRASQUET: *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiées dans le Basque souletin*, Paris, 1928 eta *ibid. ibid.* (thèse complémentaire), Paris, 1928.

(3) “Fonema” hitza finkaturik dago euskarari eta, erabiltzekotan, ez litzateke ulertzeko prolemarik izango; bestalde, gaiari egoki ez zaiolako, ez naiz sartuko unitate diskreto den ala ez orain ari den eztabaidan.

hauek honela etortzen zaizkio: lehena, *iraupena* bezala; bigarrena, intentsitatea edo *indarra* bezala (eta bigarren hitz hau gordeko dut); hirugarrena, goiera bezala eta honetan lehenbiziko fundamentalaren frekuentziaz gainera, tinbrea eta *doinua* sartzen dira; horregatik eta ohituragatik, *doinua* gordeko dut (4). Azentua eta entonazioa errealizatzeko, hiru parametro hauetarik bat edo batzuk *gailentzen* dira, bereiziki, eta gailendu “destacar” edo “mettre en relief” bezala erabiliko dut, gailentze, ing. “prominence”, fr. “mise en relief” izanik.

Geroago ikusiko denez, entonazioak *doinua* erabiltzen du melodiaren aldaketak lortzeko. Azentuak erabiltzen duen parametroa, berriz, hizkuntza batetik bestera desberdina izan daiteke: gazteleran, adibidez, *indarra* da; frantsesean, *ordea*, *doinua*; nahiz eta kasu bietan hitz bera erabili “acento” edo “acent”, ingelesak, esaterako, badiu hitz bi azentu-mota desberdin hoiek izendatzeko: “stress”, lehen kasuan, “pitch”, bigarreanean. Ohar hauetan gaudenez gero, ezin ahaztu da Maurice GRAMMONTek aspaldian erakutsi zuena: indarraren (intentsitatearen) gailentzeak erakartzen du beti *doinua* eta *iraupena*, nahiz eta alderantziz ez gertatu:

“L’intensité entraîne toujours avec elle la durée et sauvent la hauteur; la réciproque n’est pas vraie” (5).

Prosodiaz arduratzen den azterketa batek argitu behar du, alde batetik, azentu-parametrorik garrantzitsuena zein den eta, beste alde batetik, azentu-arrealizazioak eta melodiaren gora-beherak zein harremanetan gelditzen diren. Nire ustez, hau lortzeko, teoriaren mailan bi fenomenu direla onartu behar da, bakoitzak bere markoa duelarik. Hau ez da bakarrik nire eritzia, baizik eta ni baino jakintsuagoak diren beste askoren ustea. Gure hizkuntzara goazenean, baina, diferentzia hau ez da errez egiten. Betidanik, eta teoriamailan hain zuzen, fenomenu biak nahasturik agertzen zaizkigu. Honela, Altubek berak *El acento vasco* liburuan erabiltzen ditu “entonación”, nahiz “acento” hitz bien artean alderik -edo behintzat, alde teorikorik— egin gabe:

“Para el estudio del acento euskérico, es pues de absoluta necesidad que después de practicar el brevisimo examen que requiere la *entonación* de los *vocablos aislados* (entonación, nik azpimarratua) y libres de sentido afectivo, nos internemos decididamente en el campo complejo de las tonalidades de expresión emotiva o *sentimental* y de las que corresponden a los sintagmas o grupos sintácticos” (6).

(4) Cf. P. LEON, Ph. MARTIN: *Prolegomènes à l'étude des structures intonatives*, Studia Phonetica 2. Montréal, Paris, Bruxelles, 1969. 9-11 orr.

(5) M. GRAMMONT: *Les vers français, ses moyens d'expression, son harmonie*, Paris, 1913. S. KARCEVSKIJ-ek aipatua “Sur la phonologie de la phrase”, in TCLP, 4 (1931), 118-228 orr., eta 201 ber. Behar bada, horregatik ere, indar-azentua benetako azentutzat harturik izan da, askotan.

(6) ALTUBE tañ Seber: *El acento vasco* (en la prosa y en el verso), Bermeo, 1932, 219 orr.

Gure filologoek zerrenda luzeegi ez egitearren, beste lekuko bat bakarrik aipatuko dut. Hona zer dioen R. M. de AZKUEk:

“Por lo general, los lingüistas modernos incluyen tres conceptos en el vocablo acento (...) El *acento* (la *entonación*) comprende —nik azpimarratua— (7).

Honelako egokeran, edozein teoriak, nahitaez, bere oinarriak finkatu behar ditu, azentua eta entonazioa zer diren jakiteko. Zeren, oinarri batzuk finkatu ta gero, iker-langileek ondorio berdinetara hel daitezke edo ez; dena dela, eztabaida dezakete. Baina, oinarri teorikorik gabe, ezin hel daitezke ondorio berbera ez eta eztabaidarik eduki. Horregatik, linguistika orokorrak proposatzen dituen printzipioak kontutan eduki behar ditugu.

1. Oinarri teorikoak

1.1. AZENTUA

Jakina denez, soinuen trukez agertzen diren unitateak —fonemak— balio bereizgarri bat dute funtsezki. Azentua, ordea, ez: unitate batzuen arteko *kontraste* bategatik gureganatzen dugu. Bestela esanda, fonemak ardatz paradigmaticoan aurkitzen dira eta azentua, berriz, sintagma-ardatzean. Horrek esan nahi du kateko unitateen artean bat gailentzen denean (doinuagatik, indarragatik, iraupenagatik), unitate hori azentuduna da. Horregatik ere, nire ustez, definiziorik onenatariko bat Paul GARDEgan dugu:

“mise en valeur d’une syllabe —unité accentuable— dans le cadre du mot —unité accentuelle” (8).

Definizio hori N. S. TRUBETZKOIEen ideia jasotzen du “mise en relief culminative” (9), R. JAKOBSONen “relative prominence” (10), A. MARTINETenarekin konforme delarik “mise en relief accentuelle” (11), linguista ezagun batzuk aipatzeko.

Ikusten denez, goiko definizio horretan, gauzak ez daude a priori emanak. Adibidez, jakin behar da zein den hizkuntza bakoitzaren barruan unitate azentugarria (“unité accentuable”) eta, hizkuntza askotan silaba baldin bada ere —definizioak aipatzen denez—, beste hizkuntza batzuetan segmento txi-

(7) R. M. de AZKUE: “Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos”, in *Eusker-a*; VI, 1930, 282-297, orr., 282 ber.

(8) P. GARDE: *L’accent*, Paris, 1968, 53 orr.

(9) N. S. TRUBETZKOY: *Grundzuge der Phonologie*. J. CANTINEAU-k *Principes de phonologie*, itzulpenetik, Paris, 1967, 221 orr.

(10) R. JAKOBSON, G. FANT, M. HALLE: *Preliminaries to Speech Analysis*, The M. I. T., 1955, 13 orr.

(11) A. MARTINET: *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960, & 3-31.

kiago bat dugu, mora, hain zuzen. Euskarari aplikatzeko orduan, puntu hau erabaki behar da. Bestalde, azentudun unitatea ere (“*unité accentuelle*”) ez dago a priori emana. Adibidez, hizkuntza gehienetan, grafiari dagokion unitate txikiago bat ez bada ere, bistan dago handiago bat izan daitekela; horrela, hizkuntza batzuetan azentua hitzari dagokio (gaztelera, adibidez, “*limpio/limpió*”), eta beste batzuetan —frantsesa esaterako— hitz-taldeari: / de la *sá-lad(e)* / baina / de la *saladauxanchóis* /; / une *tárt(e)* / baina / une *tartauxfrúits* / etab. Bigarren kasu hau izatekotan, hitz-taldearen hitzak harreman estutan egon behar direla suposa daiteke. Bistan dago, euskal azentuaz mintzatzeko, jakin beharko dugu zein den edo izan daiteken *azentuaren markoa*. Hain zuzen, azentuaren garrantzirik handiena bere *funtzio kontrastiboan* datza, eta hau marko batetan gertatzen da eta gertatu behar da. Hori dela ta, azentudun unitate batetan —marko batetan— sortzen diren kontrasteek eragiten dute *azentu-egituratzea* edo *azentu-itxuraketa* deritzana —“*configuration accentuelle*”— (12). Beste moduz esanda, funtzio kontrastibo horregatik, marko bateko unitate azentugarri guztiek —gailendurik daudenek ez ez daudenek— moldatzen dute azentu-itxuraketa. Euskal azentuaz arduratzean, konzeptu hau ere zaindu beharko da, nahiz eta gure estudioetan berria izan. Laburki esateko, azentuaren azterketa batek finkatu behar ditu:

- a) unitate azentugarria: sílaba? mora?
- b) azentuak bereziki erabiltzen duen parametroa (indarrak doinua eta iraupena dakarrela kontutan edukiz).
- d) azentudun unitatea: hitza? hitz-taldea?

1.2. ENTONAZIOA

Entonazioaren funtzioa ez da azentuarena. Entonazioak ez du kontrasterik bilatzen hitz batetan, ez eta hitz-talde batetan. Entonazioaren bidez, eta hau hizkuntza guztietan, perpausen motak bereizten ditugu. Esan gabe doa, hizkuntza guztietatko hitzunok zenbait bide dugula benetakoa zalantza (ala sasi-zalantza) batetan garelara adierazteko, “*deklarazio*” bat (baiezkoa edo ezezkoa) bat egiten ari garelara adierazteko edo agindu bat ematen ari garelara komunikatzeko. Baina ditugun hiru perpaus-motak, hitzek soilik ez dituzte beti bereizten. Sarritan eta, batez ere, ahozko erregistroan, hitzek (eta hemen hitz-ordena ere sartu behar) egiten ez duena, entonazioak, hain zuzen, egiten du. Adibide batez baliotuko naiz: Frantsesezko honelako hitzen kate bat

/ qui vois-tu Marie / eta, bada ez bada ere, aurreratu nahi dut / qui tu vois Marie / ordenarekin gauza bera izango litzatekela, hiru perpaus izan daitezke:

(12) “*Configuration accentuelle*” itzultzeko hitzok Mitxelena jaunak proposatu dizkit eta, hemendik, eskertu nahi diot.

- 1) / Qui vois-tu, Marie? /
- 2) / Qui vois-tu? Marie? /
- 3) / Qui vois-tu? Marie. /

eta, Ingelesezkoari bardin gertatzen zaio:

/what do you say Mary /

- 1') / What do you say, Mary? /
- 2') / What do you say? Mary? /
- 3') / What do you say? Mary. /

edo Gaztelerazkoari:

/ que dices Mary/

- 1'') / Qué dices, Mary? /
- 2'') / Qué dices? Mary? /
- 3'') / Qué dices? Mary. /

eta baita ere Euskarazkoari:

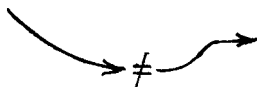
/ zer esan duzu Miren /

- 1''') / Zer esan duzu, Miren? /
- 2''') / Zer esan duzu? Miren? /
- 3''') / Zer esan duzu? Miren. /

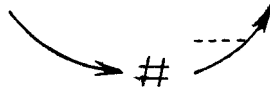
Kasu guztietan, honako honetaz ohar gaitzke: perpaus-mota bakoitzari dagokion entonazioa jartzen ez dugun bitartean, *ez dago mezurik*. Beste zerbait gehiago erakusten digute goiko adibideek: mezu desberdinak adierazteko, perpausaren *zati baten doinua* aldatu behar dela.

Ikuspuntu honetatik, entonazioa fonologiari dagokio, nahiz eta hiztunen artean errealizazio bat baino gehiago agiri: funtsez, baina, hizkuntza baten barruan guztiok eskema berdin batzuk gordetzen ditugu. Askotan gainera, eta problemari oso "grosso modo" begiraturaz, eskema minimo batzuk hizkuntza desberdinetan aurkitzen dira. Honela, aipatutako adibidei buruzko kurbak, gutxi gorabehera, hauek izango lirateke:

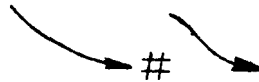
1) Lau hizkuntzetan: zati bi ditugu; lehena goitik behera doala eta eten ahul bat izan eta gero, bigarrena gorantzeko joera bat duelarik, sostengitzen da:

2) Lau hizkuntzetan: lehen zatia goitik behera joan eta gero, eten handiago bat dugu eta bigarren zatia behetik zeharo gora doalarik (ingeleseztik erditik gora):

3) Lau hizkuntzetan: lehen zatia goitik behera; eten handi bat (onartu behar dugu hemen bi hitzunik hartzen dutela hitza) eta bigarren zatia goitik behera zalantzarik gabe (13):

Ohar interesgarri batzuk atera daitezke hemendik:

- a) entonazioaren markoa ez da azentuarena. Entonazioak perpausa du markoa.
- b) erabiltzen den parametroa doinua da beti.
- d) perpausaren barruan entonazio-talde batzuk sortzen dira, askotan joera oposatua dutelarik; hau da, esaterako, “deklaratibo” perpausaren kasua, tema ta remari dagozkien kurbak kontsideratzen direnean, batez ere.

2. Hipotesiak

2.1. AZENTUA

Goian jaso ditudan galderei erantzuten saiatuko naiz:

- a) espektrogramei esker, euskararen unitate azentugarria silaba dela eta ez mora ikus daiteke. Euskararen azentua doinuzkoa zela hain sarritan aipatua izan delako, eta orain dela gutxi:

(13) Hizkuntza desberdin batzuetan, funtsezko eskema batzuk gordetzen direla ikusteko, cf. adibidez, A. DI CRISTO: “L’enseignement de l’intonation française: exercices structuraux pour la classe”, in *Le Français dans le Monde*, 80; 10-16 orr. eta ibid. ibid. 82; 16-21 orr., edo R. GEFFROY: “Les tableaux structuraux et l’enseignement de la grammaire”, in *ibid.* 82; 25-31 orr.; edo P. DELATTRE: “L’intonation par les oppositions” in *ibid. ibid.*, 64; Paris, 1971 eta azkenez aipatutakoa, 1969. Ikus daiteke, baita ere, G. FAURE “L’intonation et l’identification des sons dans la chaîne parlée”, in *Proc. IV International Congress of Phonetics Sciences*, Helsinki, 1961.

“(...) differential pitch rather than stress is the primary manifestation of this accent” (14)

unitate azentugarria mora zela suma zitekeen. Zalantza hau argitzeko, espektrogramez gainera beste bide bat erabili dudala esan beharrean nago. Jakina denez eta B. MALMBERGek erakutsi duenez, sueko-k mora du unitate azentugarria. Hortaz, Suetziatar lagun bati —euskalduna ere dena— bere hiskuntzaz grabazio bat eskatu nion eta bien artean euskarazko eta suekozko grabazioak konparatu genituen. Suekoan entzuten ziren silaben barruan etenak ez ziren euskaraz entzuten (15).

b) silaba bat gailentzeko erabiltzen den parametroa *indarra* da espektrogramen azterketek erakusten dutenez. Doinuaz, geroago arduratuko naiz. Eta iraupenari dagokionez, fonemen azterketak argitzen duena ohartzen da: iraupena ez da hatz bereizgarri bat, beste hatzek, automatikoki, ekarritako bat baino (16).

Jakina, Paul GARDEk dioenez, belarrira parametro guztiak “en vrac” etortzen zaizkigu (17) eta, makinariak gabe, ez da erraz jakiten zein den parametrorik nagusiena. Halere, batzueten, gure gramatikoek “juzgatu” egin dute euskal azentua “ona” vs. “txarra” izan behar balitz bezala. AZKUEk, esaterako, zenbait euskalkiren azentuaz ari denean aitortzen du:

“El dialecto suletino y en la variedad altonabarra de Bortzarieta (...) tiene la misma intensidad que en español, con la diferencia de que los suletinos cargan su *extraño* acento en la penúltima sílaba, por lo general, mientras que los navarros de la citada comarca tienen lo mismo que en castellano vocablos agudos, graves y esdrújulos (...) *Afortunadamente*, es muy otro el acento *tónico* en otros dialectos y subdialectos vascos” —nik azpimarratua (18).

Gaur egun, honelako ideologiak —zientziarekin zer ikusirik ez dutenak— gainditu ditugula, espero behar.

d) ri erantzuteko —hau da, azentuaren markoari buruzko galderari— jarraitu diodan taktikaz hitz bi esan behar aurretik.

Beste herrietan, beste hizkuntzetarako egiten duten bezala, hitz baten azentua aurkitzeko, baldintza batzuk kontutan eduki behar dira. Esaterako,

(14) W. H. JACOBSEN: “Nominative-Ergative Syncretism in Basque”, in *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*, VI, San Sebastián, 1972, 67-109 orr., 79 ber.

(15) Aspalditik, gure ikastola batetan lan-egiten ari den Margareta ALMGREN nire adiskedeari eskerrak eman behar eta nahi dizkiot bere laguntzagatik.

(16) Honetaz, cf. adibidez: Karmele ROTAETXE: “Interpretación silábica en la lengua vasca” in *Estudios ofrecidos a Emilio ALARCOS LLORACH*, V, Universidad de Oviedo, 1980. Lan honetan, *la(tza) / laa(tza)* oposizioa aztertu dut eta bigarren *laa* zatiak bi silaba dituela agertzen da, espektrograma batzuen esker.

(17) P. GARDE. Op. cit. in (8), 52 orr.

(18) R. M. de AZKUE. Op. cit. in (7), 283-284 orr.

delako hitza kontesto berezi batetan sartu behar da, balio metalinguistiko bat emateko asmoz eta entonazioaren efektutik at uzteko. Perpaus “ad hoc” honetan, interesatzen den hitzak hartu behar duen lekuri onena erdikoa omen da. Honela egiten dute bai Pariseko “Institut de Phonétique”, bai Madrیدهko “Consejo Superior de Investigaciones Científicas” diren lekuetan, behintzat. Nik antolatu nituen inkestetan (19) hau zen kontestoa: / Ostabe... diñot /. Jakina, intesatzen zitzaidan unitatea mugaturik geratzen zen horrelako kontesto batetan, baina entonazio gabeturik (20). Pentsa daiteke baina, aktualizatzailea edo artikuloa, hau da -a, enklitiko delako (eta Bizkaieraz ere enklitiko dugu atzikia erabiltzean), berez azentugabeturik dela, enklitiko guztiak bezala. Espektrogramen azterketek erakusten zuten *hitzaren* (edo *basearen*) silaba bat beste bat baino gailenduagoa zela. Gainera, intentsitateen kurbek gailentze hori *indarrak* ekarritakoa zela erakusten zuten. Eta, gailentze hori azentua zelako, indar-azentua zela sinestu behar da. Ondorio berberera heldu ginien belarriz interpretatu genituen azterketen bidez (21).

Bidenabar, eta honetan datza nire iker-lanaren alderik interesgarriena, honetaz ohartu naiz: *singularrean*, artikuloa kokatzen den silaba altua da; silaba horren frekuentziaren armonikoak gorantz doaz, nahiz eta indarra handitu gabe. Horrek esan nahi du, nire ustez, silaba horretan *azentuoihartzun* bat dugula eta oihartzun hori *doinuaren* bitartez lortzen dela.

Interpretazio honen alde, zera dugu: bisilabadun homofono batzuk indar-azentuaren lekuagatik bereizten dira: *báso/basó* edo *txistu/txistú* etab. (22).

Eta, nire hipotesian, bi silaba baino gehiago dituzten unitateetan, *azentua duen silabatik eskumaldera, doinua mantengitzen da*. Horregatik, nire ustez, entzuten dugu / adiskide / edo / lengusina / edo / batasuna / edo / aurrerakada/ eta ez dugu inoiz ere entzuten / adiskide / ez eta /adiskide / ez eta / adiskidé /. Eta horregatik ez dugu entzuten (behar bada eta zoritxarrez ikasgela batzueten ez ezik) / batasúna /, / aurrerakáda /; baina arrazoi berberagatik —doinua mantengitzen ez dutelako— euskara entzuteaz ohiturik ez daudenengandik entzuten da maiz / Euskadiko Ezkerra / eta mila eta mila antzeko adibideak.

(19) Karmele ROTAETXE: *Estudio estructural del euskara de Ondárroa & 2*. (2.1. eta 2.2.), L. Zugaza, Durango, 1978.

(20) K. MITXELENAREN eritzia ezagutzeko, cf. bere lan berri hau “Mintzagaia eta Galdegai Euskaraz”, & 2, fotokopiaturik, 1980.

(21) Inkesta guztia interpretatzean, adiskide dudana Arantza ANUNTZITAK —Bilboko Orkestra Sinfonikaren 1n. Bibolina denak— laguntza baliotsu bat eskeini zidala adierazi behar dut. Lerro hauetatik, bihotzez eskertzen diot.

(22) Adibide hauetan ibili ditudan azentuaren signoak guztiz konbentzionalki ulertu behar dira, gailentzeak honelako azentu grafiko baten bitartez (´) adierazi baitituz. Ortografiari dagozkion azentu-erregelen proposamendu baterako, cf. Karmele ROTAETXE, op. cit. in (19) & 4 eta 4.2 ber.: “Términos marcados y notaciones acentuales”.

Ohar honek esan nahi du delako azentu-oihartzuna zabal daitekela “*sapalda*” batetan (plateau accentuel), azentudun silabatik eskumara. Eta hipotesi hau zuzena izanez gero, hobeto uler daiteke —eta justifika daiteke— zergaitik hain sarritan aipatu den euskal azentua doinuzkoa zela eta zergaitik ALTUBEk, adibidez, esan zuen:

“la palabra vasca es impulsivamente isotónica, o sea que todas las sílabas se pronuncian con igual fuerza impulsiva” (23)

edo

“(…) la definición del acento euskérico: en este idioma, el tono de las palabras aisladas normalmente pronunciadas es de una uniformidad casi absoluta” (24).

Nire ustez, indar-azentua duen silabak eta doinua mantengintzen duten hurrengo silabek (eskumaldekoan direnak) ematen diote entzuleari —guztien artean— *azentu-itxuraketa*. Globalki kontsideratzen —eta entzuten— itxuraketa horretan, doinuak duen balioa handia da, sortzen diren oihartzunakatik. Gainera, ohar daiteke azentu-oihartzuna sapalda bat bezala errealizatzen delarik, unitate batetik bestera zabal daitekela, azentudun hitz-talde bat emateko. Hau gertatzen da izena eta izen-lagun atributoren artean, adibidez. Hurrengo sintagmak / ume ona / edo / etxe ederra / etenik gabe entzuten dira normalki eta *-mé-* edo *-txé-* silabetatik aurrera doinua geratzen da / uméóná / eta / etxédérrá / emateko.

Nahiz eta inguruko hizkuntzetan azentu-oihartzun fenomenu hau ez gertatu, errusieran gertatzen omen da eta japonieran, adibidiz, antzeko gauza bat dugu kontrako sapalda bat izanik. Bainera, eta gureztat harrigarria ez da, japonierari buruz ere —euskarari buruz bezala— askotan esan da azenturik ez zeukala (25).

Azaldu dudan fenomenua —*oihartzuna*— nire datuekin *ez da plurallean gertatzen*. Hau da, pluralizatzailea °g, hitz baten egituran sartu eta gero, jesartzen den silabaren armonikoak *beherantz* doaz, espektrogramek erakusten dutenez. Azentuari dagokionez, morfema honek oso efektu berezi eta garrantzitsu bat duela esan daiteke, hemengo euskalkietan behintzat. Enklitiko delako azentu gabeko izanik, bi bereiztasun ditu: alde batetik, ez du azentu-oihartzunik hartzen eta, Ondarroan

(23) ALTUBE tar Seber: *Observaciones al tratado de Morfología Vasca de D. Resurrección M. de Azkue*. Euskeratik atera izan zuena, Bermeo, 1934.

(24) ALTUBE tar Seber, op. cit. in (6), 21 orr.

(25) E. Polivanov: “La perception des sons d’une langue étrangère”, in TCLP, 4, 79-98 orr. Iker-lan horretan argi ta garbi egileak dio: “La conviction régnait chez les savants russes qu’en japonais il n’y avait pas d’accent du tout”, 87 orr. cf., bestalde, nire hipotesia hobeto ulertzeko N. S. TRUBEZKOY-ek dioena MIE-ko (Nagasaki-n) euskalki japonesari buruz: “La mise en relief accentuelle peut embrasser toute une suite de prosodèmes, de sorte que cette série de prosodèmes peut éventuellement former un mot tout entier”, op. cit. in (9), 218 orr.

behintzat, hitzaren azentua, bera, atzeratu egiten du, aurreko silabara bidaliz: *etxé* (mugagb.) eta *etxi* (abs. sing.) baina *étxik* (abs. plur.), *etxik* (erg. sing.) baina *étxik* (erg. plur.) edo *onék* (erg. sing.) / *ónek* (abs. eta erg. plur.), etab.

Hortaz, pentsa behar da azentu-itxuraketa morfologiarekin loturik dagoela eta azentu-markoa finkatzeko morfema bakoitzaren efektua kontutan eduki beharrean gaudela. Arrazoia hau da: base bati lotzen zaizkion formanteak edo morfemak atzizkiak direlarik, bakoitzaren efektuak alda dezake hitz-taldearen muga eta azentu-itxuraketa. Nik egin dudan formanteen banaketaz —azentuari begiratuz— izen forma lotuta batetan sartzen direnek ez dute efektu berdinik (26).

Hitz batez, hona nire hipotesiak:

- unitate azentugarria silaba da.
- euskal azentua indarrezkoa da.
- azentu-oihartzun bat agertzen da, doinuaren bitartez, azentudun silabatik eskumara, eta oihartzun hau sapalda batetan zabal daiteke.
- forma lotuetan, pluralizatzaila °g agertzen denean —hau da pluralizatzeko forma guztietan— °g horren silabak ez du oihartzunik hartzen eta bere eskuman dauden silabek ere ez (esan gabe doa, nire ustez edozein pluraleko forma loturen egitura honela da: °Base-a-g-morfemak...).
- bisilabadun hitzetan, °g-ren efektu atonizatzailak hitzaren azentua atzera bidal dezake: / etxéá / -hitzak bigarren silaban azentua dakar eta hirugarrenean oihartzuna, baina / étxeak /.
- euskarán, azentuaren markoa hitz-talde bat izan daiteke beti eta lexikoaren unitate desberdinen artean sor daiteke talde hori, sintagma baten barruan: ume ona ahozkatzen da normalki / uméóná /.
- bestalde eta hitz-taldeari buruz, gure hizkuntzan, *etenek* pentsatu den baino askoz garrantzi handiago bat dutela onartu behar da —entonazioaren etenak? edota azentu-taldearen etenak? (27).

2.2. ENTONAZIOA

Nire azterketan aurkitu ditudan kurba beste hizkuntzetarako aurkezten direnekin paretan jarrita, ez da alde handirik ikusten. Funtsezko eskemak,

(26) Cf. Karmele ROTAETXE, *op. cit.*, in (19) & 4 eta 4.1 ber. “Clasificación acentual de los morfemas”.

(27) Karmele ROTAETXE, *ibid. ibid.* Conclusión, 689 orr.

gutxi gora-behera, geratzen dira deklarazio bat egiteko, galdera bat egiteko edo agindu bat emateko. Dena dela, ohar bat egin behar da euskararen entonazioari buruz: Ondarroan hartu nituen datuetan, galdegaia eta aditzaren artean *etenik ez dago inoiz*, bi unitateek talde ritmiko bat egiten baitute. Ondarroako perpaus honetan: / sapatun beran aitaz zinea du /, hau da “larunbatean ber aitarekin zinera doa” (28) eten bat ohartzen da / sapatun / eta / berenaitaz / unitateen artean, txikiago edo handiagoa izan daitekena, erritmoari begiratuz. Eta / beranaitaz / eta /zineadu / unitateen arteko etena derrigorrezkoa dela nire ustez, perpausaren zati nagusi bi bereizteko. Baina / *zineadu / talde bat delako*, / zinea / eta / du / -ren artean ez da etenik kabitzen. Gauza bera ohar daiteke / Juan Etxebarria Ondarrun bizi re / perpausa entzuten denean: etenik bakarra / Juan Etxebarria / esan eta gero dator, besterik izan gabe. Ez da harriztekoa: entonazioaren zatiak —eta hauek ekartzen dituzte etenak— hiztunak komunikatzen duenekin lotuta doaz eta, alde hortatik, *galdegaia tematik at delarik, remaren zati bat izan behar dela* dirudi. Pundu honetaz, K. MITXELENAREN egin berri duen txosten batetan irakur daiteke:

“Galdegaia (...) horixe da (...) informazio berria daraman edo dakarren perpausaren zatia” (29).

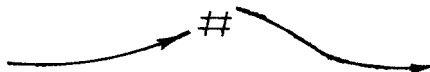
Badirudi ere, eta hau oso “grosso modo” harturik, entonazioaren gora-beherak ez direla, gure hizkuntzan, oso markaturik. Interesatzen dena, halere, aldaketak eta etenak dira. Zehatz eta mehatz ez ditut hemen kurba-mota guztiak aurkeztuko, nire idearik argitaraturik egon baitira (30). Batzuetan, soilik, geldituko naiz:

a) *Perpaus asertiboa*

Nire hipotesian, dugun kurbak bi zati ditu: lehena, gorantz doana (tema) eta bigarrena (rema) beherantz oso doinu graberik hartu barik:

/ gaur goizean ≠≠ erosketa egin dut /, galdegaia / gaur goizean / izango balitz, banaketa honela izango litzateke:
/ erosketa ≠≠ gaur goizean egin dut /.

Kasu bietan, lehen zatia gorantz doa eta bigarrena beherantz, eten bat izan eta gero, gutxi gorabehera:

(28) Karmele ROTAETXE, *ibid. ibid.* & 2.2. 181-188 orr.

(29) K. MITXELENA, *op. cit.* in (20), & 7.

(30) Karmele ROTAETXE, *op. cit.* in (19), & 2.2.

Eta, honelako zati batzuen barruan, zenbait hedatze sar daitezke: izen-sintagmari dagokionez, esaterako, erlatiboa hedatzea da. Orduan, eta printzipioz, erlatiboa eta dagokion sintagmaren artean ez dago etenik. Hau erlatibo determinatiboetan argi eta garbi entzun daiteke. Baina, erlatiboa apositiboa denean —eta nire ustez, honelako erlatiboak ere euskaran eduki ditzakegu— eten txiki bat egin daiteke. Adibidez, eta \neq eten nagusia \neq eten txikiago bat adieraziz, honelako etenak (eta melodiaren aldaketak) ditugu:

/ erosi doten orixu \neq txarra da /, /erosidotenorixu / talde bat izanik, edo

/dendanerosidotenorixu \neq txarra da /, lehen taldea / dendanerosidotenorixu, /, izanik. Baina,

/horko orixu \neq neuk erosi dotena \neq txarra da /, /neuk erosi dotena / erlatibo apositiboa izanez.

Enumerazioetan, zera ohartzen da: sintagma bakoitzaren artean etenak izaten dira, melodia bat errepikatuz eta perpaus asertibo guztietan bezala, etenik handienak zati bi ematen dizkigu:

Ondarroako:

/ oxige \neq esni \neq azukri \neq ta orixu \neq dana karotu re /, eta beste hau

/ ogia \neq ardoa \neq okela \neq dena gustaten zait /, kurbari, eskemari dagokionez gauza bera dira:

b) Galderak:

b.1. *Zuzenak* izaten direnean, kurba behetik gora doa. Ondarroatik kanpo, entzun daiteke eta entzuten da:

/ kaferik hartuko duzu? /, honelako kurbari moldaturik:

(31) Perpaus deklaratioben burba hauetan zera ikus daiteke: kurbaren gailur handiena ez dagokio temari edo —Mitxelenaren terminologiari jarraituz— mintzagaiari, baizik eta *remari* edo *galdegaiari*; goiko kurba honetan, kasuz, *dena* da unitaterik altuena. Honetaz, gure eske-mak Heles CONTRERASek aipatzen duenekin ados daude: “por la colocación de la cima melódica que la unidad comunicativa “nueva” que quiere traer a la conciencia...”, cf. H. CONTRERAS: *El orden de palabras en español*, Madrid, 1978, 17 orr.

b.2. *Galderezko morfema batekin* hasten diren perpausak, beste hizkuntzetan bezala, doinuaren gailurra morfema horretan egoten da. Euskaraz, nire ustez, kurba, geroago, beherantz dator baina azkenengo zatia ez doa oso behera:

/ Nora zoaz? /, / Zer nahi duzu? / etab.

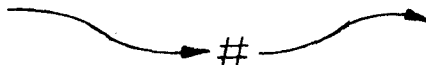

b.3. *Zehar galdera:*

Nahiz Ondarroako:

/ preuntateoste ≠≠ zeinden Jon / perpausean, nahiz

/ galdetu didate nor den Jon / beste honetan eskema bera ikus daiteke. Zati bi ditugu: lehena goitik behera, etena eta gero bigarrena behetik gora baina galdera zuzenean baino beheago gelditzen da.

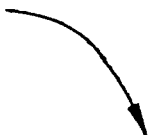
d. Azkenez, *esklamaziokoek* eta *agintzeko* perpausak goitik beherako kurbak dituzte:

/ Etorri hona! /

edo Ondarroako hau:

/ Zelako txikixe! /

3. Konklusioak

Oker ez banago, ni izan naiz lehenbizikoa euskal entonaziozko kurbak presentatu ditudana. Eta, Ondarroako materialaren bitartez delako kurbak

eratu nituelako, ahaleginak egin ditut geroago, Ondarroatik kanpo neure eskemak konprobatzeko. Nire ustez, Ondarroatik at ere aurkeztu ditudan kurbak balio dute. Gainera, puntu honetaz ezer ekartzekotan, nire iker-lanak hari gidari bat ekarri du, horrelako inkesta batzuk aurrera eramateko. Baina, dakidanez, inork ez du beste kurbarik aurkeztu. Eta behar-beharrezkoak ditugu alor bitan behintzat.

Alde batetik, nire ustez sakondu beharko litzateke entonazioetenen eta azentu-taldeen arteko harremanetan, teoria mailan. Adibidez, neure hipotesiaz, perpausaren barruan, azentudun silabak mantengitzen dira; ez dira, baina, beti mantengitzen azentu-oihartzunak, melodiaren barruan sartu ta gero. Suposa daiteken arrazoia hau da: biek, oihartzunek eta melodiaren aldaketek doinua erabiltzen dute.

Beste alde batetik, eta behar bada interesgarriena zaigu gaur, premiazkoena delako, entonazioa *irakaskuntzara* eraman dehar dela bistan dago. Hau da, *linguistika orokor* mailan egiten dena kontutan edukiz, *euskal entonazioari* buruzko lortzen diren ondorioak *linguistika aplikatura* eraman behar dira, lehen bai lehen. Batek baino gehiagok esan dugu euskara hizkuntza bizi bat baldin bada, liburuaren bitartez bakarrik ezin dela irakatsi ez eta ikasi. Hitz-egitea eta hitzak egitea ez da gauza bera. Eta, hitz-egiteko, *entzun* behar da lehenbizikoz: ez, baina, hitz sakabanaturik baizik eta entonazioak perpausari ematen dion *melodia* (ritmoa, eten-motak etab, sarturik). Beste hizkuntzetarako ikasleek duten materiala, gureak ere eduki behar dute: gutxienez, metodoetan agertzen diren perpausak *kurbekin* etorri beharko lirateke. Bitartean, irakasleok arbelean jarri dezakegu perpaus bakoitzari komeni zaion kurba. Nik neuk euskara irakastea, beste hizkuntza bat irakastea bezala, horrela egin dut eta ikasle laguntza handi bat izaten zaiela konturatu naiz. Noski, beste hizkuntza bizi batzuen irakaskuntzaz ohiturik gaudenok ez dugu inola ere ulertzen ahozko hizkuntzatik kanpo hizkuntza baten irakastea.

Bigarren helburu hau lortzeko, lehenari begiratu behar. Esaterako, orain urte bi ta gehiago proposatu nituen kurbek, onarturik edo arbuaturik geratzeko, kritika bat eskatzen dute, batez ere irakaskuntzaz arduratzen diren lagunen artean kezka bat sortzeko.

Hori gertatzen ez den bitartean, irakaskuntzan entonazioa sartzan ez den bitartean, nolako ikasle irtengo dira (behar bada irtetzen ari dira) ikasgeletatik: euskaldunak ala liburuxkoak?

* * *

Azentuari buruz, zer esan? Euskal gramatikaren historiaren zehar, puntu zailenetariko bat agertzen da beti azentua. Eta onartu behar da Euskal-Herriko leku guztietako azentua ez dela gauza bera; W. H. JACOBSEN-ek erakutsi duenez (32), euskal azentuari begiraturaz, hizkera mota bi ditugu:

(32) W. H. JACOBSEN, op. cit. in (14).

azentuaren bitartez singularra eta plurala bereiztuten dituztenak eta bereiztuten ez dituztenak. Proposatu (eta hemen proposatzen) dudan hipotesia lehenengo motari dagokio; teoria mailan, baina, nahiko zabala da zenbait moldaketa onartzeko. Bere alde zerbait dakar: “falseable” baita (33), edo, beste modu batez esanda, edonork presupuesto desberdinen bitartez, beste teoria bat adierazi dezake. Eta hau ere premiazkoa da (34). Hain zuzen, *Estudio estructural del euskara de Ondárroa* agertu eta gero, aldizkari internazional batek artikulu bat eskatu zidan, euskal azentuaz. Eta, 1978 an *La Linguistique* aldizkariak “L’accent basque (Observations et Hypothèses)” argitaratu zuen (35). Artikulu hori zabaldu da gero, Ameriketako COUNCIL OF ABSTRACTS SERVICES delakoak “abstract” bat eskatu zidan *Language and Language Behavior Abstracts* delakoan agertzeko (36). Linguistikaz ardurazten garenei “Abstract” bat edukitzea ohore zaigu, zeren horrelako laburpenak 55 herrialdetan zehar zabaltzen dira. Baina bitartean, hemen, gure herrian, gure artean, inork ez du ezer esan aurkeztu nituen hipotesiei buruz. Eta, jakina denez, kritikarik gabe, ez dago benetako zientziarik, ez eta jarraitzeko akulurik.

Egia esan, inon ere ixiltasun-taktika komenigarria izaten ez bada, gure mundu kultural txiki honetan askoz ere gutxiago: hemen egitea dena, geuk, behintzat, kontutan hartu behar dugu, dagoen lekutik atera behar dugu, neurtu behar dugu, geuri batez ere dagokigulako... Itxaropen honetan, eskerrak eman nahi dizkizuet; eta, euskarazko edota euskarari buruzko hitzaldiak amaitzen direnean ohitura den bezala: “gaizki esanak, barkatu”.

(33) Geroago, hain sarritan erabili den nozio hau edo, behar bada hobeto dena, *hitz* hau Karl R. POPPERen hiztegitik datorkigu, ingelesezko “falsify”-tik, hain zuzen, Gaztelera, “falseable” geratu eta finkatu da; frantsesezko itzulpenerako, baina, egileak berak aitortu zenez, “réfutable” nahiago izan zuen. Cf. Karl R. POPPER *Objective knowledge*, 1972 eta Catherine Bastyns-ek egindako frants. itzulpena: *La connaissance objective*, Bruxelles, 1978.

(34) Orain dela gutxi agertu den artikulu batetan (Bermioko euskarari buruz), hitzek azentu grafiko bat daramate (cf. Anton ERKOREKA “Gorputz izenak”, in *Fontes Linguae Vasconum*, 31, en.-abril 1979, 51-58 orr.) Beste alde batetik, Imanol LASPIUR-ek argitaratu berri du “Azentu diakritikoa Eibarko Euskaran”, in *Euskera*, XXIV (2. aldia), 1979, 175-268 orr. Egile hoiek kokatzen edo proposatzen dituzten azentuaren lekua eta nire hipotesiak, gehien bat, ados daudela esango nuke. Baina gure oinarriak zeharo desberdinak direlarik, benetako konparaketa bat zaila bihurtzen da. Batez ere, nire hipotesian, nahitaez kontutan eduki behar dira azentu-oihartzunak, azentu-itxuraketa adierazteko. Eta, jakina, bereizitasun hau izaten ez duten hizkuntzetatik ezin har dezakegu eredurik, euskal ortografiarako (cf. pundu honetaz, nik proposatzen dudana in (19) & 4).

(35) Karmele ROTAETXE: “L’accent basque. Observations et hypothèses”, in *La Linguistique*, 14/2, Paris, New-York, 1978, 55-77 orr.

(36) Karmele ROTAETXE: “L’accent basque” ABSTRACT, in *Language and Language Behavior Abstracts*, Vol. 13 & 4 - San Diego, California, 1980.